

РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-2-01>

Діалог правових культур: поняття, умови, особливості

Русавська О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,

Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна

rusavskaya0212@gmail.com

Ключові слова:

правова культура, діалог, діалог правових культур, цінності, рецепція, акультурація.

Стаття присвячена дослідженню проблеми діалогу правових культур, визначення його поняття, умов й особливостей. Вивчаються підходи до розуміння такої форми соціальної реальності, як діалог, наводяться наукові позиції з цього питання. Досліджуються історичні форми діалогу правових культур, наголошується на тому, що вони були проведені в певних історичних умовах. Вказується на те, що діалог сучасних правових культур з правовою культурою Стародавнього Риму проходить у формі рецепції не лише основних цінностей римського права, а і юридичних інструментів гарантування їх захисту. Водночас діалог правових культур законодавчого (в яких серед джерел права основне місце посідає нормативно-правовий акт) і прецедентного (провідне місце належить прецеденту) права здійснюється сьогодні у формі взаємного розвитку глобальних цінностей і розповсюдження найбільш ефективних засобів їх захисту. Зазначається, що правові цінності все більше перетворюються на планетарну, глобальну дійсність. Досліджується діалог місцевих субкультур й об'єднання правової системи Англії, яке здійснювалося не лише державними органами, а й на доктринальному рівні. Активна участь доктринальної думки в процесі об'єднання права Англії позитивно вплинула на сприйняття загального права населенням і юристами-практиками. Вказується, що правова система Англії поєднала в собі й уніфікувала місцеві неписані правові джерела, а згодом почала вбирати в себе здобутки канонічного й римського права задля врегулювання нових і досі не врегульованих відносин. Перед початком діалогу з іншими правовими системами й культурами в правовій системі Англії було забезпечено внутрішній діалог й об'єднання. Так, кожна держава розвивається на основі власного закладеного фундаменту, але разом із тим в економіці, політиці, ідеології, правовому мисленні й культурі правові цінності все більше набувають спільних рис. Вказується, що активна участь правової культури в діалозі з сусідніми правовими культурами та її об'єктивне самоосмислення, ймовірно, забезпечить її найбільш динамічний і успішний розвиток й адаптацію до постійно змінюваних економічних, соціальних, політичних і культурних реалій, а отже – більшу стабільність її існування.

Dialogue of legal cultures: concepts, conditions, features

Rusavska O. O.

National University "Odesa Law Academy",
Fontanska road, 23, Odesa, Ukraine
rusavskaya0212@gmail.com

Key words:

legal culture, dialogue, dialogue of legal cultures, values, reception, acculturation.

The article is devoted to the research of the problem of dialogue of legal cultures, definition of its concept, conditions and features. Approaches to understanding such a form of social reality as "dialogue" are studied, scientific positions on this issue are given. Historical forms of dialogue of legal cultures are studied, it is emphasized that they were carried out in certain historical conditions. It is pointed out that the dialogue of modern legal cultures with the legal culture of ancient Rome takes place in the form of reception not only of the basic values of Roman law, but also of legal instruments to guarantee their protection. At the same time, the modern dialogue of legal cultures of legislative (in which among the sources of law the main place is occupied by normative legal act) and case law (leading place belongs to precedent) is carried out in the form of mutual development of global values and dissemination of the most effective means. It is noted that today, legal values are increasingly becoming a planetary, global reality. The dialogue of local subcultures and the unification of the English legal system, which was carried out not only by state bodies, but also at the doctrinal level, is studied. The active participation of doctrinal thought in the process of unification of English law contributed to the perception of common law by the public and legal practitioners. It is pointed out that the legal system of England, combining and unifying local unwritten legal sources later, began to absorb the achievements of canon and Roman law in order to settle new and still unresolved relations. Thus, before the dialogue with other legal systems and cultures began, internal dialogue and unification were ensured in the English legal system. Yes, each state develops on the basis of its own foundation, but at the same time in economics, politics, ideology, legal thinking and culture, legal values are increasingly gaining common features. It is pointed out that the active participation of legal culture in the dialogue with neighboring legal cultures and its objective self-understanding is likely to ensure its most dynamic and successful development and adaptation to ever-changing economic, social, political and cultural realities, and therefore provide greater stability of its existence.

Можна з упевненістю говорити, що сьогодні домінують два процеси структурування світового соціального, політичного, економічного, культурного й інших сфер буття, які на перший погляд суперечать один одному, – глобалізація й регіоналізація.

Вважається, що процес глобалізації не лише незворотний, але й необхідний, оскільки це певна культурна система, яка дає змогу передавати та взаємно обмінюватися знаннями не тільки між поколіннями, а й між народами. Також варто зазначити, що глобалізація розглядається як форма кризи національних культур, зіткнення історичних об'єднань людей. Ідеться передусім про концепцію «схрещення культур»,

яка реально протистоїть концепції «збереження чистоти культури».

Глобалізація веде до національної відкритості, яка своєю чергою забезпечує всебічні зв'язки та взаємозалежність між державами. В умовах глобалізаційних процесів змінюється все, зокрема й культура; як «обмін символами» вона сприяє зникненню традиційних кордонів і появі нових (цивілізаційних) зв'язків, оскільки є новою системою, яка впливає на світові процеси.

На сучасному етапі розвитку людського суспільства, який характеризується появою нових і вдосконаленням уже наявних засобів комунікації й пересування людей землею, широкого поширення набуває діалог культурних надбань

суспільств (мораль, релігія, етика тощо), вихідцями з яких є люди-комунікатори.

Культура тісно пов'язується з комплексом цінностей, що оберігають люди. Ціннісна орієнтація людей поволі, у величезній більшості випадків абсолютно непомітно для них самих визначає основні особливості їхньої можливої, передбачуваної й реальної поведінки. Специфіка ціннісної орієнтації людей володіє досить потужною динамікою розвитку: з одного боку, вона залишається основою для регулювання суспільних відносин, а з іншого боку, перетворюється на орієнтир для наслідування (або ж ненаслідування).

Правила поведінки, закріплені правом, функціонують у тісній взаємодії з іншими соціальними регуляторами (мораль, релігія, етика тощо). Актуальність дослідження визначається специфікою характеру взаємовпливу різних систем регулювання, що мають свої особливості. Характер такого взаємовпливу утворює ще більшу цінність, яка потребує не менш ретельного дослідження.

У правничій науці правова культура зазвичай розглядається в статичному стані. Такий підхід не дає змоги повною мірою розкрити багато граней правової культури. У зв'язку з цим нові можливості розкриває дослідження діалогу правових культур.

Дослідженню проблем діалогу правових культур присвячено роботи таких вітчизняних науковців, як П. П. Баранов, В. В. Дудченко, Л. О. Макаренко, А. П. Овчиннікова, І. А. Огороднійчук, С. М. Скуріхін, С. Р. Станік, І. Ю. Хомишин, М. Ф. Целуйко; серед робіт зарубіжних правознавців можна виділити праці Р. Давида, Р. Леже. Проблема діалогу як соціальної реальності займалися М. Бубер і Ф. Розенцвейг.

Метою статті є дослідження поняття, умов й особливостей діалогу правових культур.

Варто погодитися з С. Р. Станік у тому, що сучасний погляд на культуру походить з її плюралістичності: неможливо ігнорувати факт багатобразності культур, їхньої якісної різниці й національної своєрідності. Значний внесок у розвиток теорії культури зроблений культурною антропологією, яка відкрила важливі проблеми взаємовпливу різноманітного типу культур [1, с. 3].

Кожна культура – лише особливий фокус світової культури, де на перший план висувається деяке особливе поєднання її елементів, яка існує лише в процесі взаємопроникнення специфічних культур, постійного діалогу з людством.

Взагалі культура – центральне й найбільш багатозначне теоретичне поняття культурології. Поняттям «культура» ще в Стародавньому Римі позначали процес активного впливу людини на природу з метою її зміни. Людина, використовуючи свої знання й досвід, вносила щось нове, люд-

ське в процес вирощування рослин, «культивування», змінювала їх. Такий сенс згодом поширився й на інші сфери людської діяльності. Наприклад, вироблення законів і правил поведінки в Стародавньому Римі називали *cultura juris*, удосконалення писемності – *cultura literaturum* [2, с. 10].

Уже в давнину взаємодія культур відрізнялася різноманітністю форм. У взаємодію вступали, як правило, однотипні правові культури. Їхня несумісність внаслідок історичної різнотипності була ще вкрай рідкісною. Діалог культур відбувався як за участю держави (обмін досвідом законотворчості, кодифікацій тощо), так і без неї (торгівля, ділові контакти й таке інше). Рідкісним винятком був прогрес у розвитку правових культур в результаті переможної війни.

На характері діалогу правових культур позначався також факт неподільності права й релігії, внаслідок чого діалог починався інколи за допомогою релігії, а завершувався на рівні права (звернення в іслам неарабських народів, що зумовлювало сприйняття й мусульманського права).

У середньовічній Європі описана картина доповнюється тим, що контакти між правовими культурами однієї й тієї ж епохи доповнюються контактами між правовими культурами, розділеними в історії багатьма століттями. Так, в епоху Відродження йшов процес сприйняття давньогрецької культури, в нашому випадку філософії, що створило основу для звернення до людини як вищого початку буття та сприяло майбутньому розробленню концепції прав людини.

Рецепція римського права в середньовічній Європі зіграла визначну роль у подальшому розвитку права в країнах континенту. Вельми важливо, що рецепцію зумовили потреби ринку, що прагнув розвиватися в адекватній правовій формі. Тому римську правову культуру сприйняли спочатку в європейському суспільстві, а потім, уже на рівні держав, вона склала основу правової культури законодавчого права.

У Новий та Новітній час одним із напрямів взаємодії правових культур у світі став факт колоніального поневолення багатьох країн європейськими державами. Теоретично колоніальний режим означав поширення на колоніальну територію дії права метрополії. Насправді ситуація тут мала двоякий характер. На одних територіях (Північна Америка, Австралія) європейське право впроваджувалося майже в чистому вигляді, оскільки місцева традиційна культура, а часом і її носії тут просто знищувалися. В інших регіонах (Тропічна Африка, Близький і Середній Схід) колонізатори зіткнулися з традиційними правовими культурами, які в ряді своїх параметрів виявилися несумісними з європейським правом. Така несумісність була обернено пропорційна

рівню соціально-економічного розвитку тієї чи іншої колоніальної країни.

У колоніях, які були завойовані, англійське право значною мірою стикалося з іншими культурами, а корінним жителям дозволялося керуватися місцевим звичаєвим правом. Англійське право, як правило, застосовувалося лише до англійських колоністів.

Цей процес не тільки породжував однаковість, а й сприяв адаптації елементів правової культури загального права до локальних умов і місцевих традицій. В результаті відбувався розвиток різноманітних національних правових систем, що яскравіше проявляється в міру становлення національного права. Загальне право формувалося шляхом сприйняття одними країнами досвіду інших країн з подібною правовою культурою. І хоча колоніальний період пройшов під знаком впровадження в колоніях європейського права, однак і сьогодні правові культури цих країн поєднують європейські й традиційні елементи.

Дві світові війни в минулому столітті істотно вплинули на розвиток законодавства, правової й політичної свідомості в багатьох країнах світу. Так, Ліга націй, а потім Організація Об'єднаних Націй були пробою світової спільноти створити механізм забезпечення міжнародного миру й безпеки, покликаний не допустити повторення подібних катастроф. Як результат, агресивна війна вважається сьогодні злочином проти людства, а багато держав проголосили у своїх конституціях політику миру як один з основоположних принципів.

Сьогодні правові цінності все більше перетворюються на планетарну, глобальну дійсність. Так, кожна держава розвивається на основі власного закладеного фундаменту, але разом із тим в економіці, політиці, ідеології, правовому мисленні й культурі правові цінності все більше набувають спільних рис. Політична й правова система держав ХХІ століття характеризується синтезом усіх позитивних сторін багатого досвіду людства. Цей досвід підтверджує виникнення демократичної правової держави й справедливого громадянського суспільства для стабільного розвитку й соціального прогресу. Цей процес відбувається за допомогою діалогу правових культур (шляхом формування загальнопланетних правових цінностей).

Дослідження процесу формування загальнопланетних правових цінностей актуалізується в умовах діалогу правових культур законодавчого (романо-германського) й прецедентного (англо-американського) права. За словами К. Осакве, «у цих двох гілок західної правової культури абсолютно різні концепції права, абсолютно різні тлумачення поняття «праворозу-

міння», відповідно протилежні уявлення про законслухняність громадянина».

Романо-германське розуміння принципу законслухняності населення засновано на зіставних поняттях «право» й «закон» і на співвідношенні між ними. В усіх мовах романо-германського права, тобто в усіх європейських мовах, крім англійської, є два слова для позначення понять «право» і «закон»: французькою це *droit i loi*, іспанською — *derecho i ley*, італійською — *diritto i legge*, німецькою — *recht i gesetz*, латиною — *ius i lex*. У цих системах мислення закон не ототожнюється з правом, а лише є основним джерелом права. Відповідно до цього праворозуміння суд не створює право, а лише тлумачить і застосовує закон до конкретних спорів. Відповідно рішення суду не лише не ототожнюється з правом, а й навіть не вважається джерелом права.

Навпаки, англо-американська правова культура має абсолютно протилежну позицію з питань співвідношення закону й права, судового рішення й права. Мовою англо-американського права, тобто англійською, концепція *law* має чотири різновиди: *statutory law* (статутне право, закон), *case law* (судове право, судовий прецедент), *common law* (загальне право, основоположні принципи права) і *private law of the parties* (приватне право сторін, тобто договір, укладений між приватними особами). Прямим результатом цієї розбіжності в розумінні концепції права є те, що в романо-германській правовій культурі принцип законслухняності населення застосовується у вузькому значенні, тобто щодо власне закону. В англо-американській правовій культурі принцип законслухняності населення розуміється в його більш широкому сенсі, тобто стосовно всіх різновидів права» [3, с. 214].

Практика показує, що контакти з носіями іншої правової культури відчутно впливають на правову культуру суспільства в цілому. Масштаби впливу визначають такі обставини:

- 1) культурно-правова близькість спільнот, що контактують;
- 2) ступінь сприйняття носіями культури-реципієнта елементів культури-донора;
- 3) ступінь зв'язку з іншими елементами культури суспільства (чим сильніше інтегровані компоненти культури, тим складніше змінити кожен з них окремо) [2, с. 302].

Наприклад, діалог сучасних правових культур з правовою культурою Стародавнього Риму проходить у формі рецепції не лише основних цінностей римського права, а і юридичних інструментів гарантування їх захисту. Водночас сучасний діалог правових культур законодавчого (в яких серед джерел права основне місце посідає нормативно-правовий акт) і прецедентного (про-

відне місце належить прецеденту) права здійснюється у формі взаємного розвитку глобальних цінностей і розповсюдження найбільш ефективних засобів їх захисту.

Також варто зазначити, що діалог може розгортатися в надрах правової культури (так званий внутрішній діалог). С. М. Скуріхін указує: «Внутрішній діалог – це діалог, який розгортається в культурі, до складу якої входять дві, три й більше субкультур, що відчують потребу у взаємних контактах» [2, с. 302]. Прикладом внутрішнього діалогу в правовій культурі може бути правова система Англії.

Історично англійське право спочатку являло собою неписане право (*lex non scripta*), велика частка якого збереглась і сьогодні в правовій системі Англії. Проте його зміст дещо змінився. Одночасно з формуванням системи формалізованих писаних джерел правової системи Англії відбувався процес збирання й осмислення місцевих неписаних джерел права. Правові норми, що застосовувалися в певній місцевості, уніфікувались і включалися до загального права Англії. Відбувався процес діалогу правових субкультур, у яких домінували інколи різні цінності, у територіально обмежених місцевих соціальних формуваннях з одночасним їх уніфікуванням задля врегулювання ширшого кола відносин на території всієї країни.

Діалог місцевих субкультур й об'єднання правової системи Англії здійснювалося не лише державними органами, а й на доктринальному рівні. Активна участь доктринальної думки в процесі об'єднання права Англії посприяла сприйняттю загального права населенням і юристами-практиками.

Правова система Англії, що поєднала в собі й уніфікувала місцеві неписані правові джерела, згодом почала вбирати в себе здобутки канонічного й римського права задля врегулювання нових і досі не врегульованих відносин. Так, перед початком діалогу з іншими правовими системами й культурами в правовій системі Англії було забезпечено внутрішній діалог й об'єднання.

Водночас варто зазначити, що жодна держава, жодна соціально-політична система не можуть

наосліп впроваджувати зовнішні, чужі моделі (стандарти). У минулому столітті більшовики намагалися запровадити на території колишнього СРСР (і, зокрема, в нашій країні) комуністичні погляди, ідеї та спосіб життя. Частково вони це завдання виконали, але щойно виникла можливість національного демократичного розвитку, республіки відмовилися від комуністичних поглядів. Тому що комунізм був чужим світоглядом, ідеєю, способом життя, який з часом намагалися нав'язати силоміць, і він був побудований на концепції владарювання одного соціального шару, класу й ідеології над цілим суспільством.

Проаналізувавши вищевикладене, вважаємо, що діалог правових культур – це зумовлений історичними, соціально-економічними факторами процес взаємовпливу, запозичення й адаптації правових цінностей з однієї правової культури в іншу.

В процесі діалогу правових культур важливу роль відіграють історичні умови його ведення. Вже з давнини взаємодія культур відрізнялася різноманітністю форм (обмін досвідом, звернення до віри, рецепція, поширення права країни метрополії, глобалізація тощо). Водночас варто зауважити, що діалог може розгортатися у надрах правової культури (так званий внутрішній діалог). Прикладом внутрішнього діалогу (діалогу субкультур) у правовій культурі є англійське загальне право, яке ввбирало в себе, одночасно з їхньою уніфікацією, цінності територіально обмежених місцевих соціальних формувань задля врегулювання ширшого кола відносин на території всієї країни.

На сьогодні правові цінності все більше перетворюються на планетарну, глобальну дійсність. Так, кожна держава розвивається на основі власного закладеного фундаменту, але разом із тим в економіці, політиці, ідеології, правовому мисленні й культурі правові цінності все більше набувають спільних рис.

Активна участь правової культури в діалозі з сусідніми правовими культурами та її об'єктивне самоосмислення, ймовірно, забезпечить її найбільш динамічний і успішний розвиток й адаптацію до постійно змінюваних економічних, соціальних, політичних і культурних реалій, а отже, забезпечить більшу стабільність її існування.

Література

1. Станік С. Р. Динаміка правової культури : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / кер. Ю. М. Оборотов ; Нац. університет «Одеська юридична академія». Одеса, 1999. 19 с.
2. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с.
3. Осаке К. Американська правова культура: загальна квінтесенція та галузеві особливості. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 209–224.
4. Хомишин І. Ю. Роль правової культури у забезпеченні порядку у суспільстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 810. С. 105–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_19.

5. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. Москва : Международные отношения, 1997. С. 207.
6. Макеева О. О. Правова культура як елемент правової системи / О. О. Макеева. *Часопис Київського університету права*. 2012. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26948/3/Правова%20культура%20як%20елемент%20правової%20системи.pdf>.
7. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 782. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2077/vnulpurn201478225.pdf>.
8. Овчиннікова А. П. Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.12. Одеса, 2016. 20 с.

References

1. Stanik S. R. (1999). Dynamika pravovoi kulturi [Dynamics of legal culture]. *Candidate's thesis*. Odesa : National University "Odesa Law Academy" [in Ukrainian].
2. Skurikhin S. M. (2020). *Morfologia i dynamika pravovoi kulturi [Morphology and dynamics of legal culture]*. Odesa : Feniks [in Ukrainian].
3. Osakve K. (2012). Amerykanska pravova kultura: zahalna kvintesentsia ta haluzevi osoblivosti [American legal culture: general quintessence and industry features]. *Porivnialne pravoznavstvo – Comparative Jurisprudence*, 3–4. P. 209–224 [in Ukrainian].
4. Khomyshyn I. Yu. (2014). Rol pravovoi kulturi u zabezpechenni poryadku u suspilstvi [The role of legal culture in ensuring order in society]. – *Visnyk Natsionalnoho universitetu "Lvivska Politekhnik" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 810, Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_19 [in Ukrainian].
5. David R., & Zhoffre-Spinozi K. (1997). *Osnovnie pravovie sistemy sovremennosti [Basic legal systems of today]*. Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian].
6. Makeeva O. O. (2012). Pravova kultura yak element pravovoi systemy [Legal culture as an element of the legal system]. *Chasopys Kyivskoho Universytetu Prava – Journal of Kyiv University of Law*. Retrieved from <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26948/3/Правова%20культура%20як%20елемент%20правової%20системи.pdf>. [in Ukrainian].
7. Popadynets G. (2014). Pravova kultura yak vazhlyvyi element pravovoi systemy Ukrainy [Legal culture as an important element of the legal system of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universitetu "Lvivska Politekhnik" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 782. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2077/vnulpurn201478225.pdf>. [in Ukrainian].
8. Ovchinnikova A. P. (2016) *Fenomenolohiia pravovoi kultury: filosofsko-pravove doslidzhennia [Phenomenology of legal culture: philosophical and legal research]*. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa: National University "Odesa Law Academy" [in Ukrainian].